

In de ban van Freud & co: het epistemische drijfzand van de psychoanalyse

Maarten Boudry

Psychoanalytisch Actueel

“Net zo min als de fysica eindigde met Newton is de psychoanalyse gestopt bij Freud”, zo luidt de aankondiging van de boekenreeks ‘Psychoanalytisch Actueel’, die een forum wil bieden aan de recente ontwikkelingen in het sinds Freud breed uitgewaaierde psychoanalytische veld. De reeks wordt uitgegeven door Garant en staat onder de redactie van Mark Kinet, voormalig voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie en hoofdgeneesheer van Kliniek Sint-Jozef te Pittem.

Behalve het derde boek in de reeks, *Freud & co in de psychiatrie*, waarvan Kinet (2006) zelf de enige auteur is, vormt elk van de andere delen een collectie van artikelen rond een bepaald thema: narcisme en psychotherapie, mentalisatie, hysterie, enzovoort. Deze boekenreeks over actuele ontwikkelingen binnen de psychoanalyse is een belangwekkende publicatie, aangezien de psychoanalyse op zowel theoretisch als therapeutisch vlak de laatste jaren behoorlijk onder vuur is genomen (Crews, 1986; Esterson, 1993; Webster, 1995; Macmillan, 1997; Cioffi, 1998; Meyer, 2005), en de controverse daarbij niet zelden draaide om de vraag of de critici geen voorbijgestreefde versie van de psychoanalyse te lijf gingen (Crews, 1995; Lear, 1995; Cartuyvels, 2006). Het genoemde derde deel van ‘Psychoanalytisch Actueel’ verdient in het bijzonder een kritische bespreking, niet alleen omdat het van de hand van de hoofdredacteur is, maar ook omdat het bij monde van de achterflap aankondigt het wetenschappelijke statuut van de psychoanalyse te onderzoeken en een algemene verdediging te presenteren van de relevantie van Freuds intellectuele erfenamen voor de hedendaagse psychiatrie.

Wat die toenemende kritiek op de psychoanalyse betreft, lost Kinet op de eerste pagina van zijn boek een eerste en – merkwaardig genoeg – tevens enige schot, wanneer hij het bestaan ervan terloops vermeldt maar er meteen aan toevoegt dat “het wetenschappelijk en intellectueel gehalte van hun ‘argumenten’ daarbij steevast veel te wensen over laat”. Over welke ‘argumenten’ het gaat, waarom ze van zo’n bedenkelijk niveau zijn en in welke publicaties dat werd aangetoond, komen we hier noch in de rest van het boek te weten. Het kenmerkt helaas de intellectuele hooghartigheid waarmee veel psychoanalytici met kritiek omgaan.

Het particuliere, het subject en het Onbewuste

Het leitmotiv doorheen Kinets pleidooi voor de psychoanalyse luidt dat zij, in tegenstelling tot andere psychologische en psychotherapeutische scholen, als enige aandacht heeft voor de complexiteit van de menselijke psyche en het *particuliere* van elke levensgeschiedenis, en dat zij daarom bij uitstek een fundamenteel *respect* weet op te brengen voor elk subject. Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat Kinet de vermeende verdienste van de psychoanalyse precies daar situeert en dat hij er werkelijk van overtuigd is dat de psychoanalyse de eenzame behoeder is van de particulariteit van elke mens, maar bij nader inzien is dat gewoon een logisch uitvloeisel van het psychoanalytische denkkader waarin Kinet redeneert. Als rechtgeaarde psychoanalyticus is Kinet er immers van overtuigd dat achter onze gedachten en handelingen, achter onze dromen, versprekingen en symptomen een duistere onderwereld schuilgaat vol met “verdrongen want verboden onbewuste libidinale of agressieve tendensen” (p. 27).

Iemand die meent dat zijn dagelijkse klinische ervaring telkens opnieuw uitwijst dat “het Onbewuste in het spel is” in al ons doen en laten, zal er logischerwijs van overtuigd raken dat al wie daar géén geloof aan hecht, de “complexiteit van het specifiek menselijke telkens weer [verdringt]” (p. 76). De miskende ‘particulariteit’ waarnaar Kinet verwijst, is bij nader inzien gewoon een verpakking van de psychoanalytische doctrine dat verdrongen libidinale verlangens uit onze kindertijd onder de oppervlakte nog steeds onze diepste drijfveren zijn en onze persoonlijkheid vormgeven. Voor deze centrale psychoanalytische stelling is na meer dan honderd jaar nog steeds geen enkel degelijk wetenschappelijk bewijs voorhanden (Kihlstrom, Barnhardt et al., 1992; Macmillan, 1997; Rofe, 2008).

Is het dan verwonderlijk, op de keper beschouwd, dat de psychoanalyticus als enige datgene in rekenschap brengt waarvan hij überhaupt de enige is om het bestaan en de causale invloed ervan te erkennen? In plaats van de empirische schraalheid van zijn theorie onder ogen te zien, maakt Kinet er welhaast een morele discussie van: wie de psychoanalyse verwerpt, is een vijand van het subject. Dat maakt Kinets standpunt beledigend voor al diegenen die werkzaam zijn in de geestelijke gezondheidszorg en de patiënt centraal stellen, maar die de psychoanalyse níét aanvaarden (in Kinets ogen welhaast een *contradictio in terminis*).

Dat de psychoanalyse de enige theorie zou zijn die het ‘subject’ ten volle respecteert, is bovendien ironisch in het licht van de daadwerkelijke praxis: het voornaamste wat de analyticus immers doet, in zoverre hij zich tot de eigenlijke analytische methode beperkt, is de inhoud van al datgene wat de patiënt zegt, systematisch *negeren*, om in plaats daarvan het analytische scalpel te botvieren op minieme versprekingen, woordkeuzes en merkwaardige gedragingen, die zogenaamd iets reveleren over verdrongen infantiele complexen (Freud, 2006, p. VIII-362). Dat freudiaanse toonbeeld van ‘luisterbereidheid’ blijft in de hedendaagse psychoanalyse van Kinet doorklinken: “Niet zozeer wat de patiënt *verklaart* maar hoe hij *is* in de overdracht levert informatie over zijn psychische realiteit.” (p. 199).

In de ban van Freud & co

Kinet schrijft in een erudiete stijl en boogt op een jarenlange ervaring in het klinische veld, maar keer op keer blijkt dat hij er niet in slaagt om uit het psychoanalytische denk-

kader te ontsnappen. Dat is de enige verklaring waarom ook Kinet zich bijvoorbeeld laat verleiden tot het beruchte freudiaanse *Verneinung*-argument, dat kritiek en dissidentie afdoet als “weerstand” tegen het eigen Onbewuste (p. 29-30, p. 52), terwijl het aantoonbaar om een circulair drogargument gaat, omdat het precies aanneemt wat ter discussie staat. Hoewel Kinet zich sterk maakt dat het cliché van de patiënt op de sofa met achter hem de onzichtbare en abstinente analyticus al lang achterhaald is, blijft het zo dat de psychoanalytische methode van vrije associatie en symbolische interpretatie fundamenteel defect is gebleken om tot betrouwbare inzichten over de menselijke geest te komen (Grünbaum, 1984; Macmillan, 1997). Telkens opnieuw blijkt dat het associatieve materiaal van de patiënt de theoretische preoccupaties van de analyticus weerspiegelt. Of zoals Wilhelm Stekel het ooit treffend uitdrukte: “Elke patiënt droomt in het dialect van zijn analyticus.” Kinet kiest er echter verbazend genoeg nog steeds voor om de mythe van de *docta ignorantia* en de onbevangen neutraliteit van de analyticus hoog te houden (p. 23), wat hem nog meer blind maakt voor de contaminerende invloed die de theorieën van de analyticus uitoefenen op de associaties van de patiënt (Grünbaum, 1984). In plaats van deze epistemische problemen te erkennen, of in te zien dat de aanwijzingen voor het bestaan van een psychodynamisch Onbewuste verdwijnen zodra we buiten de ambigue setting van de psychoanalytische therapie treden, speculeert Kinet liever dat het idee van een primordiale invloed van de seksualiteit of van irrationele en perverse verlangens simpelweg te “onverteerbaar” zou zijn voor de meesten onder ons en daarom op “weerstand” botst (p. 30).

Ironisch genoeg is het Kinet zelf die de particulariteit *van zijn eigen theorie* oneer aan doet, door ze te verkopen als een filosofie van respect voor het menselijke subject in al zijn complexiteit, in plaats van ze te erkennen als de *heel specifieke en sterk gecontesteerde* invulling van de menselijke complexiteit die ze is. Enkele citaten uit Kinets boek volstaan om dit aan te tonen: dat psychische symptomen “herinneringen zijn uit de proto-verbale oertijd” (p. 198) die door de psychoanalytische overdracht gereconstrueerd kunnen worden, dat anaclitische problemen veroorzaakt worden door “verstorende ervaringen uit de vroegste orale fase” (p. 207), of dat “oraal- en anaal-sadistische destructiviteit” (p. 127) in de pregenitale fase en conflicten met het “terroriserende” moederlijke Boven-Ik aan de basis liggen van middelengebruik, acting-out en ADHD (p. 129-130). Wie daarbij nog in rekenschap brengt dat Kinet bijvoorbeeld voor patiënten met een depressie pleit voor een “diepe regressie” om infantiele trauma’s bloot te leggen (p. 205) en dat hij de analyse van de *enactment* verdedigt als een unieke toegangsweg tot de “oerverdringing uit de eerste levensjaren” (p. 198), begrijpt dat hier meer op het spel staat dan een of ander warm pleidooi voor de particulariteit en complexiteit van elk individu.

Het is een bekend feit dat de hedendaagse psychoanalyse door haar interne verdeeldheid, haar talloze afscheuringen en rivaliserende scholen en haar gebrek aan consensus in een impasse verzeild is geraakt.¹ Het eclecticisme van Kinet is als oplossing voor deze theoretische versnippering even onbevredigend als incoherent. Wat Kinet in de voorstelling van zijn boekenreeks looft als de “multiculturaliteit” en de toenemende “diversiteit” van de psychoanalyse, resulteert in zijn eigen boek in een onleesbare potpourri van tegenstrijdige speculaties over het Onbewuste, die volgens hem allemaal hun verdiensten hebben (Klein, Bion, Lacan, Freud, Winnicott...).

De klemtoon in Kinets boek, zoals bij veel andere Belgische psychoanalytici, ligt evenwel bij de theorieën van Jacques Lacan, de charismatische Franse psychiater die een eigenzinnige postmoderne versie van de psychoanalyse uitbouwde met nog minder empi-

rische bekommernissen dan Freuds origineel. Kinet gebruikt Lacans ondoorgrondelijke en quasi-metafysische concepten – de grote Ander, het Reële, de fallus, het ‘objet petit a’, het tekort – om er letterlijk alles mee te verklaren: het statuut van wetenschap en waarheid, de menselijke conditie, de geneeskunde, de theoretische versnippering binnen de psychoanalyse... De conceptuele glissando’s en incoherenties waartoe de lacaniaanse psychoanalyse en haar diverse toepassingen leiden, werden in ons taalgebied al nauwkeurig ontleed door Filip Buekens in zijn boek *Jacques Lacan: proefvlucht in het luchtledige* (Buekens, 2006).

Therapeutische successen?

Kinet mag er dan al van overtuigd zijn dat zijn psychoanalytische aanpak therapeutische vruchten afwerpt, het feit dat hij naar eigen zeggen werkt in combinatie met psychofarmaca en andere psychotherapeutische technieken – wat op zich alleen maar toe te juichen valt – maakt het quasi onmogelijk om een dergelijke sterke causale claim te maken. De enige troef die Kinet op dat punt nog in handen heeft, is het argument – met een typisch psychoanalytische twist – dat de verzorgende omgeving en de andere technieken enkel *mogelijkheidsvoorwaarden* zijn om het eigenlijke psychoanalytische proces te realiseren. De wetenschappelijke bewijzen voor de werkzaamheid van die andere technieken *zonder* de psychoanalytische saus wuift Kinet dan weer weg met het al even typische – want nauwelijks falsifieerbare – argument dat zij tot “symptoomsubstitutie” (p. 27) leiden, dat wil zeggen dat het werkelijke onbewuste complex aanwezig blijft en dat het onvermijdelijk een uitlaatklep zal zoeken in de vorm van een ander symptoom (dit is Freuds beruchte model van de psychische stoomketel).

De therapeutische verdiensten van de psychoanalyse zijn echter na een eeuw van onderzoek zeer bescheiden gebleken (Erwin, 1996, p. 237-282), zeker in vergelijking met de oorspronkelijke pretenties van Freud, die tot 1924 nog schreef over de “onloochenbare therapeutische successen [van de psychoanalyse], die ver uitgingen boven alles wat tot dusver was bereikt” (Freud, 2006, p. IX-61). Er zijn weliswaar indicaties dat langdurige psychodynamische therapie bij ernstige persoonlijkheidsstoornissen resultaten oplevert (Leichsenring & Rabung, 2008), maar dat wil niet zeggen dat die resultaten iets met specifieke psychoanalytische technieken en mechanismen te maken hebben. Ten eerste is ‘psychodynamische therapie’ een paraplueterm voor uiteenlopende therapievormen die meer of minder affiniteit vertonen met de psychoanalyse (Koss & Butcher, 1986), zodat effectonderzoeken naar psychodynamische therapieën ons niet toelaten iets af te leiden over de therapeutische verdiensten van de psychoanalyse. Ten tweede is het sowieso een heikele zaak om theorie-neutrale factoren, placebo-effecten, therapeutische verwachtingen en de kans op spontaan herstel in rekening te brengen, en vertonen studies als die van Leichsenring en Rabung in dat opzicht dikwijls methodologische gebreken.

Door langdurige of psychodynamische therapie met psychoanalytische therapie te verwarren (p. 175) en het *bestaan* van onderzoek naar therapeutische werkzaamheid door elkaar te haspelen met *positieve uitkomsten* van zo’n onderzoek (p. 96), wekt Kinet de misleidende indruk dat de therapeutische verdiensten van de psychoanalyse groter zijn dan werkelijk het geval is. Peter Fonagy, een psychoanalytische onderzoeker die Kinet herhaaldelijk als autoriteit inroept, geeft echter zelf toe dat “there are no studies which definitively show psychoanalysis to be more effective than an active placebo or even

than an alternative treatment” (Fonagy, 1999). Dat neemt niet weg dat de psychoanalyse een placebogene werking kan hebben (Buekens & Boudry, 2008), of dat het luisteren-de oor en de aandacht die Kinet zijn patiënten biedt, heilzaam kunnen zijn (op zijn minst neemt hij in zijn boek afstand van het klassieke ideaal van de abstinente en afstandelijke analyticus). Het is echter wel uitvoerig gedocumenteerd dat psychoanalytici in hun eindeloze zoektocht naar vermeende onbewuste complexen onder meer talloze ouders nodeloos geculpabiliseerd hebben voor het autisme of de gedragsstoornissen van hun kinderen (cf. de invloedrijke school van Bruno Bettelheim) (Meyer, 2005). Het toont aan dat de roekeloze toepassing van wetenschappelijk dubieuze concepten en technieken in een psychotherapeutische praktijk niet zonder gevaar is, zelfs indien de therapeut met de beste bedoelingen handelt.

Tussen nuance en fundamentalisme

Uiteraard is het niet mogelijk om op basis van één boek een negatief verdict te vellen over de gehele psychoanalyse. Toch zou het niet zomaar opgaan om Kinet als een alleenstaande dogmaticus af te doen, of om dit boek als een anomalie binnen de moderne psychoanalyse weg te wuiven. Zowel in het *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, het *Tijdschrift voor Psychiatrie* en de *Artsenkrant* werd het boek van Kinet positief onthaald; een recensent op NBD/Biblion stelt zelfs expliciet dat Kinet “terecht afstand [neemt] van een enggeestige benadering van de psychoanalyse”. Bovendien vormt dit boek zoals gezegd een belangrijke bijdrage van een actuele boekenreeks waarvan Kinet zelf de hoofdredacteur is en waaraan tientallen psychoanalytici hebben meegewerkt.

De pluralistische en inclusieve aanpak van Kinet valt op zich enkel toe te juichen: het feit dat hij inzichten en technieken uit andere psychotherapeutische stromingen aanwendt en dat hij waar nodig psychofarmaca aanraadt ter ondersteuning van de therapie, maakt dat Kinet waarschijnlijk tot de meer ruimdenkende psychoanalytici behoort. Bovendien zweert hij niet enkel bij Lacan, zoals gangbaar is in de continentale psychoanalyse, erkent hij de noodzaak aan gecontroleerde effectonderzoeken, en is hij van mening dat het onverantwoord is om enkel van de psychoanalyse heil te verwachten bij zware mentale aandoeningen als schizofrenie. Voor zijn meer enggeestige en orthodoxe psychoanalytische collega's zijn deze concessies ten aanzien van psychofarmaca, wetenschappelijke psychiatrie en cognitieve gedragstherapie welhaast een blijk van afvaligheid (bijvoorbeeld de New Lacanian School in België).

In het psychoanalytische veld lijkt Kinet dus een relatief gematigde positie te bekleden. Sommige van zijn collega's willen zich echter nog meer beperken tot de vermeende ‘kerninzichten’ van de psychoanalyse en hoeden zich voor het soort speculaties dat in Kinets boek schering en inslag vormt.² Het probleem is dat zij de psychoanalyse daarbij vaak afzwakken tot een bijna triviale lightversie die nog maar weinig uitstaans heeft met de theorieën van Freud en zijn erfgenamen (Lear, 1995; Westen, 1999). Zo worden *common sense* opvattingen en vage platitudes die niemand wil betwisten – dat mensen soms irrationeel zijn, dat seksualiteit een belangrijke rol speelt in ons leven en dat een groot deel van onze mentale activiteit zich onbewust afspeelt – dikwijls retrospectief aan Freud toegeschreven en als exclusieve kerninzichten van de psychoanalyse voorgesteld (Boudry, 2006, p. 49-59; Buekens, 2006, p. 220-223).

In die mate dat Kinet de orthodoxie en het psychoanalytische dogmatisme opzij schuift ten voordele van een meer pluralistische en inclusieve aanpak, is er zeker sprake van

een positieve ontwikkeling. Niettemin blijft Kinet op vele andere vlakken stevig verankerd in een bedenkelijke psychoanalytische traditie: zijn boek toont uitvoerig aan dat hij, als een van de meest gerenommeerde psychoanalytici binnen dit taalgebied, absoluut niet in staat is om in het reine te komen met de grondige kritieken die de laatste jaren tegen zijn theorie werden geformuleerd. Zijn hautaine sneer naar die kritische stemmen (p. 11), zijn verheerlijking van de Freudmythologie (p. 84-85), zijn herhaling van het bekende arsenaal van drogredenen en immunisatiestrategieën (cf. supra) en zijn schijnbaar ongemoeide voortzetting van een eeuw van pseudowetenschappelijke speculaties, doen het vermoeden rijzen dat hij die kritieken niet eens gelezen heeft.

Epistemisch drijfzand

Nog los van deze tekortkomingen van Kinets argumentatie is er echter een dieperliggende reden waarom progressie *binnen* de psychoanalyse naar alle waarschijnlijkheid een futiele onderneming is.

De centrale postulaten van de psychoanalyse, die als gemene deler gelden van de uiteenlopende scholen, blijven tot op vandaag het psychodynamische Onbewuste, de realiteit van het psychische proces van verdringing en haar pathogene werking, en de betrouwbaarheid van de vrije associatie en interpretatie om inzicht te verschaffen in de menselijke geest.³ Aangezien dat kader telkens opnieuw epistemologisch defect is gebleken en nog steeds geen enkel wetenschappelijk fundament kent (Crews, 1986), brengt de substitutie van freudiaanse concepten door de theoretische noties van Lacan, Klein, Bion of Winnicott weinig zoden aan de dijk. Zolang deze theoretische revisies geen steviger wetenschappelijk fundament kennen dan het origineel, zijn ze variaties op hetzelfde onhoudbare thema en is de zelfverklaarde vooruitgang binnen de psychoanalyse illusoir en louter retorisch. Tot die conclusie komt ook Macmillan (1997) na een uitgebreide kritiek van de hedendaagse psychoanalytische scholen, en zelfs de gerenommeerde psycholoog en psychoanalyticus Morris Eagle geeft op het einde van een nuchtere evaluatie van de theoretische ontwikkelingen sinds Freud toe dat “the different variants of so-called contemporary psychoanalytic theory [...] are on no firmer epistemological ground than the central formulations and claims by Freudian theory”⁴ (Eagle, 1993, p. 404).

De psychoanalyse is inderdaad niet gestopt bij Freud, dat moet zelfs de sceptische lezer Kinet nageven, maar tot nader order houdt de vergelijking met de fysica of met eender welke wetenschap daar helaas op. De theorie bevindt zich nog altijd in precies hetzelfde epistemische drijfzand waar ze al een eeuw in spartelt, en Kinets poging om haar te redden voor de hedendaagse psychiatrie is een complete mislukking.

Dankwoord

Met dank aan de redactieleden van het *Tijdschrift Klinische Psychologie*, Filip Buekens, Johan Braeckman en Griet Vandermassen voor de waardevolle suggesties en opmerkingen.

Noten

1. Vanuit het standpunt van de criticus is dat niet verwonderlijk: de tendentieuze en flexibele methodologie van de psychoanalyse (Boudry & Buekens, 2008) garandeert dat elke psychoana-

lyticus steeds opnieuw ‘confirmaties’ vindt voor zijn of haar favoriete theorie, en er is geen rationele methode om te beslissen in het voor- of nadeel van deze of gene theorie over het Onbewuste (Esterson, 1993; Cioffi, 1998).

2. Paul Verhaeghe bijvoorbeeld verkondigde naar aanleiding van Freuds 150ste verjaardag in *De Morgen* (6 mei 2006) dat de psychoanalyse ons “het onderscheid tussen bewust en onbewust” heeft bijgebracht, en dat we sinds de ontdekking van het oedipuscomplex weten dat “in de kindertijd de basisverhoudingen tot de wereld worden gelegd”, en dat “kinderen een nauwe band hebben met hun moeder, waar ze achteraf van moeten loskomen”. Zie ook Lear (1995) en Westen (1999) voor andere voorbeelden van deze platitudinale reductie van de psychoanalyse. Voor een meer uitgebreide bespreking van dit fenomeen, zie Buekens (2006, p. 220-223) en Boudry (2006, p. 49-59).
3. In de hechtingstheorie en mentalisatietheorie, door sommigen beschouwd als moderne psychoanalytische theorieën, zijn deze centrale ideeën in principe afwezig of nagenoeg onherkenbaar, dus is het problematisch om ze nog als ontwikkelingen ‘binnen’ de psychoanalyse te beschouwen. Het klopt dat sommige auteurs bijvoorbeeld mentalisatie psychoanalytisch inkleuren, maar dan moet men geval per geval uitmaken waarin de eigenlijke psychoanalytische theorie herkenbaar is. In ieder geval is het zo dat de genoemde basispostulaten van de psychoanalyse algemeen als zodanig erkend zijn, en dat een te verregaande semantische verruiming van de term ‘psychoanalyse’ de theorie dreigt uit te hollen.
4. Merkwaardig genoeg wordt in dit overzicht van de hedendaagse psychoanalyse met geen woord gerept over Lacan, toch de meest invloedrijke figuur in de continentale psychoanalyse. Eagle bespreekt voornamelijk de ‘ego psychology’, ‘object relations theory’ en ‘zelf psychology’. Vermoedelijk neemt Eagle Lacan niet serieus door diens moedwillige obscurantisme en antiwetenschappelijke houding, die bij veel Angelsaksische analytici niet in de smaak vallen. In ieder geval toont het de interne versnippering van de psychoanalyse aan.

Literatuur

Boudry, M. (2006). *De naakte keizers van de psychoanalyse: de immunisatiestrategieën van een pseudowetenschap*. Eindverhandeling Master wijsbegeerte, UGent, Gent.

Boudry, M., & Buekens, F. (2008). *What social constructivism ought to tell us about psychoanalysis (and what this would reveal about itself)* (ter publicatie).

Buekens, F. (2006). *Freuds vergissing. De illusies van de psychoanalyse*. Leuven: Van Halewyck.

Buekens, F. (2006). *Jacques Lacan: proefvlucht in het luchtledige*. Leuven: Acco.

Buekens, F., & Boudry, M. (2008). *Unintended institutional facts. On the structure of psychoanalytic hermeneutics* (ter publicatie).

Cartuyvels, Y. (2006). A propos du Livre noir de la psychanalyse. In J.-A. Miller (Réd.), *L'Anti-livre noir de la psychanalyse* (pp. 158-180). Paris: Seuil.

Cioffi, F. (1998). *Freud and the question of pseudoscience*. Chicago, IL: Open Court.

Crews, F. (1986). *Skeptical engagements*. New York: Oxford University Press.

Crews, F. (1995). *The memory wars: Freud's legacy in dispute*. New York: New York Review Book.

Eagle, M. (1993). The dynamics of theory change in psychoanalysis. In J. Earman, A.I. Janis, N. Rescher, & G.J. Massey (Eds.), *Philosophical problems of the internal and external worlds: Essays on the philosophy of Adolf Grünbaum* (pp. 373-408). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Erwin, E. (1996). *A final accounting: Philosophical and empirical issues in Freudian psychology*. Cambridge, MA: MIT Press.

Esterson, A. (1993). *Seductive mirage: An exploration of the work of Sigmund Freud*. Chicago: Open Court.

Fonagy, P. (1999). *The process of change and the change of processes: What can change in a 'good analysis'*. Keynote Address to the Spring Meeting of Division 39 of the American Psychological Association, New York, 16th April 1999.

Freud, S. (2006). *Werken* (11 delen). Amsterdam: Boom.

Grünbaum, A. (1984). *The foundations of psychoanalysis: A philosophical critique*. Los Angeles University of California Press.

Kihlstrom, J.F., Barnhardt, T.M., & Tataryn, D.J. (1992). The psychological unconscious: Found, lost, and regained. *American Psychologist*, 47(6), 788-791.

Kinet, M. (2006). *Freud & co in de psychiatrie. Klinisch-psychotherapeutisch perspectief*. Antwerpen: Garant.

Koss, M.P., & Butcher, J.N. (1986). Research on brief psychotherapy. In A.E. Bergin & S.L. Garfield (Eds.), *Handbook of psychotherapy and behavior change: An empirical analysis* (3rd ed.; pp. 627-670). New York: Wiley.

Lear, J. (1995). The shrink is in: A counterblast in the war on Freud. *New Republic*, 213, 18-25.

Leichsenring, F., & Rabung, S. (2008). Effectiveness of long-term psychodynamic psychotherapy: A meta-analysis. *JAMA*, 300(13), 1551-1565.

Macmillan, M. (1997). *Freud evaluated: The completed ARC*. Cambridge, MA: MIT Press.

Meyer, C. (2005). *Le livre noir de la psychanalyse*. Paris: Les Arènes.

Rofe, Y. (2008). Does repression exist? Memory, pathogenic, unconscious and clinical evidence. *Review of General Psychology*, 12(1), 63-85.

Webster, R. (1995). *Why Freud was wrong. Sin, science and psychoanalysis*. New York: Basic Books.

Westen, D. (1999). The scientific status of unconscious processes: Is Freud really dead? *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 47(4), 1061-1106.

P Personalia

Maarten Boudry behaalde een master in de wijsbegeerte aan de UGent en volgde daar de bijkomende opleiding 'postgraduate studies in logic, history and philosophy of science'. Hij werkt momenteel als aspirant-onderzoeker van het FWO aan een doctoraat over epistemologie en pseudowetenschap aan de vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent. Hij is lid van de redactie van *Wonder en is gheen Wonder*, het tijdschrift van SKEPP.
E-mail: maartenboudry@gmail.com.